

КОНСТРУКТИВІЗМ У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Наукові праці МАУП. Серія Політичні науки, 2019, вип. 58(2), с. 41–48

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2019-02/58-41-48>

Розглянуто конструктивістський контекст побудови моделі мовної політики. Увагу акцентовано на побудовчих ресурсах та складових моделі, якими є політологічний контекст, мережевий контент, інституції, концепти, аксеологічні, синергетичні підходи. З огляду на це, ухвалено мовно-політичні рішення, які не завжди є результативними, та сформовано конструктивні і деструктивні статично-динамічні моделі мовної політики. Зазначено, що динамічна модель мовної політики залежить від узгодження позицій, досягнення компромісу та консенсусу. Обґрунтовано, що статична модель мовної політики на території окупованої України зумовила кризу ідентичності, яка розколола українську спільноту на прихильників проукраїнської, проросійської, проугорської, прорумунської та ін. ідентичностей. Це ще раз доводить, що мовна політика на території України не завжди була динамічною, позаяк вона часто здійснювалася окупованою владою, що негативно позначилося на конструктивній побудові політологічного контексту моделі мовної політики.

Конструктивізм виник на початку XIX ст., а у 90-х роках минулого століття набув мовно-політичного забарвлення у політологічних дослідженнях, де з'являються мовно-політичні дослідження радикального, комунікативного, соціального та ін. конструктивізму. У цьому сенсі варто взяти до уваги думку італійського філософа та історика Джамбатіста Віко, який у праці “De Antiquissima Italorum Sapientia” стверджує, що лише Богу і будівельнику відомо план конструкції і матеріал, з якого вона будуватиметься. Тобто, лише будівничим відомо, що вони конструюють, з чого складається їхня модель і яким чином поєднано її складові. З таким твердженням погоджуються як закордонні (А. Вендт, Е. Глазерсфельд, І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель та ін.), так і сучасні (І. Гоян, О. Комар, П. Кузик, С. Мотрен [7], Л. Угрин та ін.) дослідники, які зазначають, що модель конструюється суб'єктом пізнання, який відображає у конструкції свої розуміння та знання об'єктивної реальності. Кон-

структивізм у контексті моделі мовної політики — це мережевий контент, на базі якого розробляється оновлена мовно-політична конструкція. Її будівельною основою є інституціональна, аксеологічна та синергетична методологія, які у комплексі дають можливість подивитись на мовну політику по-новому та побудувати на цій основі конструктивну модель. Складовою традиційного інституціоналізму є нова його форма, становлення якої припало на 80-ті роки ХХ ст. у зв'язку з критикою біхевіоралізму, який пріоритетного значення надавав поведінці суб'єктів політики та залишив на узбіччі ціннісний аналіз політичних інститутів [5, 39].

Неоінституціоналізм має такі напрями, як історичний, раціонального вибору, нормативний, соціологічний та ін. Деякі дослідники, зокрема, О. Педерсен, В. Шмідт та ін. виокремлюють у неоінституціоналізмі й інші напрями — конструктивістський, дискурсивний, мережевий та ін., які допомогли виявити причини і наслідки мовно-політичних проблем. Найбільш пізній напрям інституціоналізму — дискурсивний, який пропонує формувати модель мовної політики та розв'язувати мовно-політичні проблеми шляхом плюралізму, мультикультуралізму, діалогу, компромісу та консенсусу [11]. Виникнення нового інституціоналізму пов'язано з тими змінами, з якими стикається людство на сучасному етапі, розв'язати які старими методами та силовими підходами уже неможливо. Новий інституціоналізм зростає на критиці біхевіоралізму, що розглядав індивіда як незалежну особистість, та теорії раціонального вибору, згідно з якою актори діють відповідно до своєї вигоди” [4, 132]. Різновидом нового інституціоналізму є конструктивізм, який вперше було використано у працях Ж. Піаже та Дж. Келлі у 50-х роках ХХ ст. [9]. Що стосується герменевтичного та комунікаційного конструктивізмів, то у цьому сенсі варто говорити як про його напрями, центральною категорією яких є мова, мовно-політичні комунікації і дискурс. Автором теорії останнього вважають Е. Бенвеніста [13]. У цьому контексті важливо зосередити увагу на герменевтичному конструктивізмі, який базується на політичних відносинах, поведінці політиків та їх взаємодії, які конструюють політичну реальність через мову і дискурс. Оскільки основою герменевтичної науки є взаємовідносини сторін, їх поведінка, комунікації, а також текст, то засобом аналізу слів, явищ і понять мова, яка у багатьох герменевтичних концепціях є осередком багатьох проблем [1, 6]. Поняття “герменевтика” (грец. *hermeneutikos* — пояснення) — це: *мистецтво* розуміння і тлумачення релігійних, історичних, а з часом — політичних текстів, символіки, міфів, знаків, явищ тощо; *галузь політології*, що зорієнтована на розуміння мовної політики та інтерпретацію законодавчих текстів, мовно-політичних концептів та ін. Окремі науковці, зокрема О. Алексєєв, А. Баранов, І. Василенко, І. Вдовичин, П. Гайдєнко, П. Паршин та ін., інтерпретують дійсність як засіб впливу на свідомість, а герменевтику визначають як: *пізнання* релігії, мови і моралі, які регулюють поведінку суб'єктів політики; *розуміння* змісту політологічних контекстів та мережевих контентів моделі мовної політики; *методологічну основу* гуманітарного та політологічного знання, за допомогою якого досліджено закони, програми, наукові праці, історичні і політич-

ні джерела, політичні рішення і явища, моделі, мовно-політичні ситуації та процеси [10].

Складовою інституціоналізму, який по-різному впливає на побудову політологічного контексту моделі мовної політики, є соціальний конструктивізм, який у кінці 60-х років ХХ ст. формується як самостійний напрям П. Бергером і Т. Лукманом у їх спільній праці “Соціальне конструювання реальності”. Теоретики соціального конструктивізму розглядають шляхи створення соціальних феноменів, які інституціоналізуються у їхній свідомості і перетворюються у традиції. У цій ситуації громадянин має можливість обрати прийнятний для себе мовно-політичний конструкт та відкинути інший. Таку поведінку можемо спостерігати на прикладі розуміння та прийняття запропонованої моделі мовної політики, яку сприймають позитивно або засуджують мешканці і політики тих чи інших регіонів сучасної України [13]. Яскравим прикладом цього є вибори 2019 р., коли мешканці майже усіх регіонів України в один голос сказали “ні” діючій владі, яка запропонувала виборцям власне розуміння мовної політики, політичної культури і духовності. Теорію соціального конструктивізму розвивали у власних працях П. Ватцлавік, Е. Глазерфельд, Л. Виготський, Дж. Мід, Г. Рот, Г. Гарфінкель, Б. Фраасен, А. Шюц та ін. дослідники, які її розуміють як комунікацію та взаємодію, які немислимі поза мовою і дискурсом [11]. Важливою складовою соціального конструктивізму є “перебудовчі” процеси, які відбувалися на території України у середині 1980-х років. Завдяки цим перетворенням в Радянській Україні почали формуватися конструктивні відносини між тими членами демократичних інституцій, які відроджувалися, і тими, які створювалися. У кінці 1980-х — на початку 1990-х років ідеологічно різні політики дійшли консенсусу та проголосили українську мову державною, а Україну — незалежною державою, що без конструктивної взаємодії старих (комуністи і соціалісти) і нових (національні демократи і націоналісти) суб’єктів політики було здійснити неможливо. Новий “конструктивізм” (англ. *constructivism*, від лат. *constructio* — побудова) сформувався у 70–80-х роках ХХ ст. та розвивається у вигляді політичних ідей, постмодерністських теорій, плюралістичних поглядів та застосовується як методологія щодо конструювання поведінки суб’єктів політики на підставі створення ситуаційних моделей реальності, яка формується на основі пануючої ідеології, політичної свідомості і культури, які у комплексі негативно чи позитивно впливають на побудову політологічного контексту моделі мовної політики. Конструктивною основою побудови моделі мовної політики є соціальний, історичний та дискурсивний (конструктивістський) інституціоналізм, з допомогою якого досліджено мовно-політичну діяльність формальних інституцій, що відображено у нормативно-правових актах, а неформальних — зумовлено комунікацією та взаємодією суб’єктів мовної політики. Конструктивісти наголошують на важливості соціальних і нормативних інституцій, а також ролі ідентичності у поведінці суб’єктів політики, у відносинах між політичними акторами та інституціями [6, 99]. Звернення до методології інституціоналізму дає можливість розглядати процес побудови політологічного контексту моделі мовної політики в історичному, соціоло-

гічному та комунікаційному контекстах, що відбувається на основі ухвалення законів, розв'язання мовно-політичних проблем, оновлення моделі мовної політики на базі модернізації та українізації сфер і галузей суспільно-політичного життя українців. З допомогою історичного інституціоналізму аналізуємо побудову зазначеної моделі на усіх історико-політичних етапах. Такий методологічний погляд на досліджувану проблему дає можливість розглядати формування моделі як процес її адаптації до тих мовно-політичних змін, які мали місце під час загарбання території України іншими державами. Тобто, на побудову конструктивної складової моделі мовної політики негативно впливають колишні метрополії, які втручаються у внутрішні справи незалежної Української держави, а також — антиукраїнськи налаштовані політики, які формують в українській спільноті проросійську, проугорську, прорумунську самосвідомості та політичну культуру. Зважаючи на це, упродовж усіх років незалежності національно-демократична інституція, за певними винятками, намагається виправити мовно-політичну ситуацію, яка склалася, та сформувати національну складову моделі мовної політики, яка існує у провідних державах світу, зокрема у Франції, Німеччині, Великій Британії та ін. Головними з багатьох чинників, які гальмують цей процес, — це проросійська, проугорська та прорумунська неформальні інституції, які негативно впливають на свідомість та поведінку тих українців, які мешкають, з одного боку, на Півдні і Сході України, де довгий час панувала Російська імперія, з іншого, — на Закарпатті, Галичині та Буковині, які були під Угорщиною, Румунією, Польщею тощо. Незважаючи на це, патріотично налаштована інтелігенція України та ін. суб'єкти мовної політики об'єднали свої зусилля для вирішення проблеми самоідентифікації українського народу та конструювання моделі мовної політики на основі української історії, української мови як єдиної державної, незалежної Української держави, політичної культури та духовності. Тобто, складовою конструктивізму є радикальний його напрям, який представлено іменами Е. Глазерсфельда, П. Вацлавика, У. Матурані, Г. Фьорстера та ін. Спираючись на їхню позицію, сучасний дослідник І. Гоян доходить висновку, що радикальний конструктивізм не є відображенням дійсності, а є її конструюванням [3, 31].

У межах інституціоналізму соціальний конструктивізм передбачає обмін ідеями, взаємодію політиків і спільноти. Така взаємодія досліджується за допомогою синергетичної методології, спрямованої на конструктивну чи деструктивну взаємодію регіонів, політичних інституцій, суб'єктів політики, влади та опозиції, влади і народу та ін. Концепт “*синергетика*” (грец. *synergetikos* — спільна дія, узгоджено діючий) — *спільна погоджена дія*, у якій зацікавлені національно-демократичні політичні інституції та українська інтелігенція на усіх етапах відродження україномовної освіти, історії України, української культури, модернізації освіти, поширення української мови у статусі державної в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя; *наука про самоорганізацію*, взаємодію та інтеграцію в єдиний конструктивний організм, без чого українські політики не змогли б проголосити українську мову державною, закріпити цей її статус у Конституції України та ухвалити ряд

законів, які регулюють мовну політику на державному рівні у ЗМІ, на телебаченні та ін. галузях і сферах суспільно-політичного життя [12, 116]. Вперше цей термін використав у власному дослідженні “Синергетика” наприкінці 60-х років ХХ ст. професор Штутгартського університету Г. Хакен для позначення нового наукового напрямку, що вивчає процеси самоорганізації та взаємодії, які можна розглядати під конструктивним, який єднає, і деструктивним, що роз’єднує, кутом погляду. Деструктивна взаємодія “лівих” і “правих” політичних інституцій призводить до негативних наслідків, які заподіюють шкоду формуванню моделі мовної політики на конструктивній основі, що можливо відстежити на ухваленні законів “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” та “Про засади державної мовної політики”, які було проголосовано проросійськи налаштованими депутатами Верховної Ради без належного обговорення та з порушенням процедури ухвалення. Синергетичний напрям у гуманітарних науках досліджували у ХХ ст. французький філософ А. Пуанкаре та російські академіки А. Ляпунов, Н. Боголюбов, Н. Крилов, А. Колмогоров та А. Тихонов. Послідовниками Г. Хакен були І. Пригожин, В. Буданов та ін. Наразі до синергетики, яка ґрунтується на більш глибокому розумінні єдності та різноманітності світу, виявляють інтерес і вітчизняні науковці, зокрема Л. Бойко-Бойчук, В. Ільїн, Ю. Кобець, В. Кремень, О. Микал, Л. Мосиножник, М. Остапенко, О. Снігир, А. Стюпін, О. Яковлева та ін. Взаємодія між протилежними за ідеологією суб’єктів політики може бути як конструктивною, так і деструктивною [12, 117].

Соціальний конструктивізм суттєво впливає на побудову політологічного контексту моделі мовної політики, окремі аспекти якої досліджують як вітчизняні (О. Москаленко, О. Новакова, І. Телелим та ін.), так і закордонні (П. Бергер, П. Бурдьє, Р. Водак, Карін Кнорр Цетіні, В. Кронен, Т. Лукман, Н. Луман, М. Малкей, М. Пірен, В. Ребкало та ін.) науковці. Зазначено, що конструктивістська модель мовної політики передбачає: *заохочення* вивчення української мови та послуговування нею на державній службі при здійсненні повноважень; *поширення* комунікацій українською мовою на території України, а особливо на її Півдні та Сході; *освіченість* населення, яке має бути політично підкованим та обізнаним, щоб брати активну участь в обговоренні законопроектів та програм, аби вони ухвалювалися, на відміну від Закону України “Про засади державної мовної політики”, не лише владою, а й опозиційними політиками без порушення Конституції України та регламенту. Дослідники вважають, що у цьому сенсі на перший план виходить не проблема обґрунтування знання суб’єктом політики, а процес конструювання реальності на основі інституціоналізації. Її основою є мова, що, на думку П. Бергер і Т. Лукман, є важливим інструментом, який, з одного боку, інтегрує та об’єднує політичну спільноту, з другого, роз’єднує. Причини такого стану інституціональної мовної політики варто шукати, на думку Л. Нагорної, наприклад, у млявій, неконструктивній мовній політиці сучасної Української держави [8, 142, 245], яку у “постпомаранчевий” період побудови моделі мовної політики здійснював В. Ющенко. Важливими принципами соціального кон-

структивізму, який є стратегією політичної науки, на думку американського дослідника В. Кронена, є комунікація, політичні відносини, мова, дискурс, діалог та ін. З цим погоджуються П. Бурдье і Н. Луман, які вважають, що знання виникає через взаємодію суб'єкта і об'єкта, які використовують такі категорії як мова, дискурс і комунікація. Форму комунікації відображає мовлення, а основою взаємодії є мова.

У цьому контексті варто звернути увагу на національні цінності та інтереси, що досліджуються завдяки аксіологічній методології, за допомогою якої розкрито ставлення інституцій і суб'єктів політики до української історії, мови та культури. Термін “аксіологія” грецького походження, що означає цінність, який до наукового використання було введено на початку ХХ ст. французьким філософом П. Лапі. В українського народу знецінення цінностей пов'язано з втратою державності, неможливістю її зберігати, а також розвивати українську мову і культуру, які єднають українську націю. Окремі аспекти цієї проблеми досліджують як вітчизняні (С. Єрмоленко, О. Маруховська, Є. Рябінін, Ю. Шайгородський та ін.), так і закордонні (Н. Гартман, Дж. Дьюї, П. Лапі, М. Шелер та ін.) науковці. Виходячи з філософії М. Шелера та Н. Гартмана, цінність заснована на основі любові або ненависті, що тісно пов'язано з певними благами та правилами поведінки суб'єктів мовної політики, які віддають перевагу тому або іншому. У цій ситуації “при розробці аксіологічних світоглядних основ політичної духовності науковці орієнтуються на культурно-історичне минуле та глобалізаційні тенденції сучасності” [2, 204]. На побудову моделі мовної політики на ціннісній основі впливає громадянське суспільство, яке стежить за тим, аби вона розбудовувалася на базі національних інтересів та демократичних цінностей. У цьому сенсі важливою є аксіологічна методологія, за допомогою якої з'ясовано національні цінності, які покладено в основу розбудови зазначеної моделі. Виходити з філософії американського дослідника Дж. Дьюї, цінність — це результат діяльності людини і держави в цілому, який складається з умов виникнення інтересу, об'єкта його спрямованості та бажаного результату. Аксіологічна методологія спрямована на *відродження* та поширення української мови у статусі єдиної державної, *збереження* національних інтересів, примноження цінностей та розробку ідеалу політичного устрою, *з'ясування* політичних явищ, їх оцінку під кутом бачення загального блага, справедливості, свободи та поваги до людської гідності. Утім, на відміну від загальнолюдських цінностей, таке явище, як цінність, кожна політична особа, група і спільнота розуміє по-своєму. З'ясовуємо, що найбільшою цінністю для українського народу є українська мова, яка дала назву державі, зберегла та розвинула українську культуру, звичаї і традиції українського народу. Не меншою цінністю для української нації є її історія, національні герої, державні та національні символи, культура, звичаї, традиції, рідна земля, Батьківщина, держава, незалежність, свобода та ін. [12, 100].

Насамкінець зазначимо, що, з допомогою конструктивістського підходу, на думку Д. Біго, П. Бурдье, Карін Кнорр-Цетіни, М. Фуко, А. Цукала та ін., удосконалено політологічний дискурс, взаємодію, ідентифікацію та інші

форми цінностей, які дали можливість розпізнати та проаналізувати конструктивні і деструктивні відносини між політиками, механізми подолання суперечностей та досягнення консенсусу. Цінності в уяві мешканців регіонів України є різними, позаяк вони тісно пов'язані з інтересами, які формувалися під впливом Росії, яка панувала переважно на Лівобережній частині держави; Речі Посполитої, яка мешканцям Правобережної України нав'язувала власні цінності, мову і культуру і таким чином витісняла українську; Австро-Угорщини, Румунії та ін., які панували на теренах України під лозунгом “розділяй і владарюй”. Окрім зазначеного, руйнують національні цінності українського народу, Української держави комуністи, інші антиукраїнськи налаштовані політики та їх інституції, які до заборони Комуністичної партії в Україні та втрати влади гальмували відродження українського життя рідною для українців мовою, захищаючи в Україні інтереси і цінності Росії. Враховуючи зазначене, найважливішим завданням аксіології є об'єднання розірваних за мовною і культурною ознаками регіонів України на основі ідентичності, що може забезпечити спільна для усіх мешканців держави українська мова як єдина державна, національна культура і духовність. Тобто, важливим завданням сучасного українського суспільства, яке покладається на еліту нації, освіти і просвітництва, є, як вважає О. Дьоміна, виховання людини з активною, ціннісно-орієнтованою і культурно-творчою позицією, яка здатна відстоювати інтереси нації” [2, 202].

Отже, завдяки конструктивізму та іншим методологіям досліджено: *інституціональні складові* побудови політологічного контексту моделі мовної політики, які на різних етапах історії мають свої особливості; *конструктивні складові моделі*, яка більш ефективно розбудовується тоді, коли український народ має незалежну державу; *формування моделі мовної політики* у ситуації відсутності незалежності; *мовно-політичну ситуацію*, яка на різних етапах побудови моделі мовної політики є різною, позаяк залежала від влади, методів управління та пануючої ідеології; *стан мовної політики* на різних етапах розвитку мови і культури українців.

Джерела

1. *Алексєєв О.* Політична герменевтика як метод політологічного дослідження: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
2. *Дьоміна О.* Аксіологічні основи національної ідеї // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 93. С. 201–205.
3. *Гоян І.* Радикальний конструктивізм Ернста Глазерсфельда в історико-філософському контексті // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філософські і психологічні науки. 2014. Вип. 18. С. 30–36.
4. *Колодій А.* Неінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Філософія-політологія. Львів, 2011. Вип. 1. С. 129–139.
5. *Король С.* Європеїзація та неінституціоналізм: науково-теоретичний аспект // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. Харків, 2015. Вип. 28. С. 37–41.

6. Кузик П. Конструктивістська концепція А. Вендта: від критики “міжнародної анархії” до ідеї невідворотності світової держави // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. 2013. Вип. 32. С. 98–103.
7. Мотрен С. Конструктивістський підхід як методологічна ланка у гуманітарно-діалогічній системі пізнання (політологічний аспект) / С. Мотрен // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Філософ.-політолог. студії. 2018. Вип. 18. С. 316–322.
8. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К.: Світогляд, 2005. 273 с.
9. Новакова О. Параметри конструктивної взаємодії політичних сил // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Вип. 15. С. 3–8.
10. Новакова О. Методологічні аспекти дослідження сучасного суспільно-політичного розвитку // Людина і політика. 2003. № 2. С. 26–28.
11. Поспелова О. Дискурс-аналіз і його місце в сучасних дослідженнях політики // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Філософія, соціологія, політологія. Дніпропетровськ, 2013. Том 21. Вип. 23 (4). С. 230–236.
12. Савойська С. Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз [Текст]: монографія / С. Савойська. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: Простір – М, 2019. 790 с.
13. Телелім І. Соціальний конструктивізм у поясненні походження політичних інститутів // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 53. С. 48–53.

Savoyska S. V. Constructivism in the context of constructing a language policy model.

The constructivist context of constructing a language policy model is considered. The focus is on building resources and components of the model, which are political science context, network content, institutions, concepts, axiological, synergistic approaches. On this basis, linguistic and political decisions are made, which are not always effective, and constructive and destructive static-dynamic models of language policy are formed. A dynamic model of language policy depends on reconciling positions, reaching a compromise and consensus. The static model of language policy in the territory of occupied Ukraine caused a crisis of identity that split the Ukrainian community into supporters of pro-Ukrainian, pro-Russian, pro-Hungarian, pro-Romanian and other. of identities. Forming a constituent model of language policy is adversely affected by former metropolises that interfere in the internal affairs of an independent Ukrainian state, as well as by anti-Ukrainian-minded politicians who shape pro-Russian, pro-Hungarian, pro-Romanian political consciousness and political culture in the Ukrainian community. Within institutionalism, the researcher's focus is on the methodology of social constructivism, which involves conceptualizing, that is, developing the concept of constructing a language policy model, exchanging ideas, interacting between politicians and the community, and all kinds of communication, which enables one to better understand and analyze. Apparently, language policy in Ukraine was not always dynamic, as it was often carried out by the occupied authorities, which negatively affected the constructive political context of the language policy model.

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2019-02/58-41-48>

Надійшла 11 грудня 2019 р.